

VENDEPUNKTET

Noe av det aller mest fascinerende med fortellinga som utspilles for oss i Spelet om Heilag Olav, er at de som bodde der synes å ha føttene i to slags tro og forestillingsverdener, - både den førkristne og den kristne.

Vi er så sammenvevd med den kristne forestillingsverdenen etter 1000 år med kristendom at vi kjenner godt igjen det kristne. Men hvordan tenkte de på Sul før de kristne tankene ble kjent? Hvordan så menneskene for seg verden i førkristen tid?

GAMMELTRUA

Alle kulturer har jo sin kosmologi som det heter, en forestilling av den verden menneskene er plassert inn i. Historikeren Gro Steinsland gir i sin bok "Den hellige kongen" et fascinerende bilde av vikingtidens verdensbilde. Vikingtidens verdensbilde var SIRKULÆRT: (Tegn en sirkel). Tilværelsen har et sentrum, nemlig gudeverdenen Åsgård. Midt i Åsgård ligger verdenstreet Yggdrasil, som er aksen alt dreier seg rundt. Her, ved treet, er orden og de skapende krefter i fortettet form, sier Steinsland. Her fra stråler energiene i form av vilje, orden og struktur ut i kosmos som en sentrifugalkraft. Ytterst ved verdens yttergrenser er Utgård. Her er energiene til stede i form av kaoskrefter, demoner og fremmede vesener som gir menneskene angst og uro. I Utgård regjerer jotnene. Menneskene er plassert mellom Åsgård og Utgård, nemlig i Midgård, heimen i midten. Menneskene er altså plassert mellom gudene og jotnene. For menneskene er det om å gjøre å holde seg nær verdens sentrum. Ute i storhavet ligger et svært uhyre, midgardsormen, som biter seg selv i halen og holder verden sammen. Ormen er i slekt med jotnene. En representant for kaoskreftene er altså med på å holde verden sammen. Et paradoks.

Falt du av lasset? Ikke så rart! Dette VAR en komplisert forestillingsverden, ingen var rendyrket onde men heller ikke var noen rendyrket gode. I denne forestillingsverdenen går det ikke et klart skille mellom godt og vondt, lys og mørke, Gud og djevel, med andre ord. Nei, tilværelsen for viking- mennesket er mer komplisert og sammensatt enn som så. Striden mellom gudene og jotnene er derfor ikke en strid mellom de absolutt gode og de absolutt onde, men mellom ulike VILJER i tilværelsen. Gudene trenger jotnene og omvendt. Menneskene må forholde seg til begge deler. Yggdrasil sine røtter er festet i underverdenen, her er skjebnemaktene. De er kvinnelige. Denne forestillingsverdenen skaper altså en grunnleggende sammenheng i tilværelsen. Men selv om denne forståelsen av tilværelsen er sirkulær, er det en tidsdimensjon, selv i den norrøne mytologien. Verdenstreet eldes og morkner, og Ragnarok er en forestående mulighet. Slik har viking- mennesket en opplevelse av at verden er truet.

Den norrøne religionen var altså en POLYTEISTISK religion, som vi sier på fagspråket. Dvs: Det fins ikke bare én Gud, men et helt sett av guder i tillegg til gudelignende vesener og makter som gygrer, norner, diser osv. Disse hadde ulike

funksjonsområder og en kunne forvente at de bidro med hjelp i ulike situasjoner. Dette var ingen religion som hadde en fasttømret troslære, - noe som medførte at religiøs praksis sannsynligvis ble utført på forskjellig måte fra sted til sted. Men så var det også kulten, den religiøse praksisen, som var viktig,- individets tilslutning til religionen ved egen tro var underordnet.

Det er også noen forskere som har karakterisert den norrøne religionen som en form for naturreligion. Sentralt i naturreligioner er at naturen er besjelet, og gjennom å be og ofre til steder i naturen håper man å påkalle maktenes hjelp. Historien lærer oss at gudenes nærvær ble oppfattet i denne tiden som usynlig og transendent, men hadde sin bolig i tre og stein, i bilder og gjenstander. Vi hører dette beskrevet i flere fortellinger. I Heimskringla fortelles fortellinga om da Olav Tryggvason kom til hovet på Mære, og tok øksa og hogg til Tor så han falt ned av stallen. En tilsvarende historie fra Hundorp om Olav Haraldsson: Det fortelles at Dale- Gudbrand fortalte kongen hvordan guden deres så ut: Han var laget i tre i full mannsskikkelse, var full av gull og sølv og stod på en hjell. Han spiste fire brødleiver med kjøttpålegg hver dag. Historien forteller så at Kolbein, kongens mann, hogg til gudebildet så det gikk i stykker, og ut krøp det rotter så store som katter og øgler og ormer. Videre var bloting en utbredt skikk og skulle tjene til å ære og blidgjøre gudene og fremskaffe godt år og lykke. Både dyr, mat og drikke ble ofret. Men også mennesker. I fortellingen om Olav Tryggvason hører vi at kongen lurte høvdingene på Mære ved å si at han ville blote noen av sine gjeveste menn der. Dette satte riktignok en støkk i de fremmøtte, men viser altså at bloting av mennesker ikke var en fremmed skikk.

I vikingsamfunnet var det også praksis å bære ut barn. Det gir spelfortellingen oss også et levende innblikk i. I sagaen om Gunnlaug Ormstunge beskrives det som vanlig at barn ble båret ut for å dø, men at folk riktignok syntes lite om denne skikken. Vi vet ikke mye om omfanget, men det er naturlig å tenke seg enkelte grupper av barn var mer utsatt for utbæring enn andre: Barn med misdannelser, barn av fattige og trelles, barn som ingen ville vedkjenne seg farskapet til, jentebarn sannsynligvis mer enn guttebarn. Det som synes klart, er at menneskets egenverdi ikke var sterk nok i bevisstheten hos folk til at dette ble unngått. I den norrøne forestillingsverden synes det som vanlig at hensynet til enkeltindividet som oftest måtte vike for ættens vilje og velferd. Det kan se ut som enkeltindividet er viktig så lenge det kan tjene ættens interesser, men ut over det er individets egenverdi svært begrenset. En utburd kunne så hjemseke de levende i skikkelse av et gjenferd, for eksempel.

DET KRISTNE VERDENSBILDET

Det sier seg selv at denne forestillingsverdenen, og de religiøse forestillinger som følger av dette er helt forskjellig fra den kristne. Kristendommen kom rett og slett med en ny fortelling om livet om hvordan menneskene skal omgås hverandre, om verden og om Gud.

La oss derfor se på det kristne verdensbildet. Kristendommen er dualistisk, dvs at tilværelsen tolkes mer i motsetninger. Historien er et drama der det gode og onde kjemper mot hverandre. De guddommelige kreftene kjemper mot de demoniske. Gud og djevel står mot hverandre. Midt i denne krigen står mennesket. Menneskene kalles til å slå lag med den ene parten, med det gode, med Gud. Det gode og det onde står mot hverandre. Dette representerte en helt ny tenkemåte. Skillet gikk, som før nevnt, ikke mellom det gode og onde i den norrøne religionen men mellom ulike VILJER hos makter som var både god og ond. Kristendommen kommer dessuten med læren om den ene Gud. Dette var en ny tanke som måtte være overveldende for det norrøne mennesket. Kirken lærte at Kristus er sentrum i historiens gang. Det kristne verdensbildet er lineært og kristologisk. Vi snakker om et før og etter Kristus. Med Kristus griper Gud inn i historien, - den blir ikke den samme som før. Mens menneskene var tidligere var overgitt i de ulike ”viljenes” vold, ble nå Gud seierherre over vondemaktene. Gud har kontrollen, som det gode i tilværelsen. Den førkristne religionen var sentrert rundt kulten, dvs de religiøse handlingene. En troslære fantes ikke, utøvelsen av kulten har sannsynlig variert fra sted til sted. Kristendommen har derimot en fasttømret troslære, en organisasjon, religiøse spesialister, nemlig diakoner, prester og biskoper. Disse var menn. Forskere påpeker derfor at kvinnens status i religionsutøvelsen ble innskrenket. Videre bar kristendommen med seg helt andre tanker om beskyttelse av de svakeste og individets rettigheter på bekostning av slektens, noe vi kommer tilbake til.

VENDEPUNKT I FASER

Religionsskiftet innebærer et mentalitetsskifte for middelaldermennesket som er ganske voldsom og som snur opp ned på alle kjente og vante forestillinger. Dette tok derfor TID, - religionsskiftet skjedde ikke fra en generasjon til en annen. Det får vi også innblikk i gjennom Gullvågs fortelling. På Sul strevde de med å komme til rette med det nye. Det var uvant og fremmed. Og hva ville skje hvis de kvittet seg med gammeltrua? – Derfor danser de solleik i smug. Samtidig ser vi at de prøver å få forestillingene til å gå i hop. Var Kristus en slags Balder? Glidende overganger, med andre ord. Derfor blir det naturligvis alt for upresist å si at kristendommen kom til Norge med Olav Haraldsson. Historikerne deler trosskiftet inn i faser. Historikeren Jon Vidar Sigurdsson ser for seg tre faser: I Norge er det først en kontaktfase som varte i flere hundre år, fra 7-800tallet til ca 1020. Stadig flere av landene som nordboerne hadde kontakt med gjennom vikingtokter og handel ble kristnet, og den nye trua ble brakt med i retur. Det var derfor kunnskap om kristendommen lenge før den ble offisiell religion.

Den neste fasen kaller Sigurdsson kulturell forhandlingsfase. Den strekker seg fra innføringa av kristendommen til innføringen av tienden. (1020 – 1130). I denne tida blir hedenske ideer tilpasset de kristne, som på Sul, men kristendommen begynner sånn smått å trekke opp grensene mot hedendommen. I denne tida prøver kirken å overbevise folk om at Kristus er bedre og mektigere enn de gamle gudene. En slags

argumentativ tilnærming, altså. Helgenkulten er viktig i denne fasen. I fortellingene om Olav den hellige i det som kalles Passio Olavi, eller den legendariske olavssaga, finner vi en samling av legender og undergjerninger som hadde skjedd i forbindelse med helgenkongen. Samlingen holdes for å være skrevet av erkebiskop Øystein, biskop 1159 -1188. For kirken var det viktig å holde disse fortellingene høyt og de gjorde sannsynligvis stort inntrykk på folk. En av fortellingene var om steinen kongen falt ved, som viste seg i ettertid å ha helbredende krefter, og som var med på å gjøre Stiklestad til pilegrimsmål. Sigurdsson tidfester så den tredje fasen i kristendommens innførelse som organisasjonsfasen, fra ca år 1100. Nå vokser kirkeorganisasjonen fram, med kloster og kirker, støttet av kongemakta. Erkebispesetet opprettes i Nidaros i 1154. I praksis var det nok kirkebyggingen som satte fart i kristninga i bygdene. I kirkene ble troen formidlet, her ble også skillet trukket opp mot den norrøne gammeltrua. Nå begynner kirken å følge menneskene fra vogge til grav, med kristent innhold i overgangsrutene for folk flest, ved fødsel, giftermål og dødsfall.

KRISTENRETTEN

Vi vet at innføringen av kristendommen fra en synsvinkel var en politisk avgjørelse. Det var konger og høvdinger som vedtok at den skulle være gjeldende religion for landet. Kristendommens framvekst handler nok ikke minst også om at den hadde fordeler framfor den norrøne religionen som redskap for makthaveren. Kristendommen kunne brukes til å legitimere at kongen skulle ha en overordnet posisjon, mens høvdinger skulle være underordnet. En hierarkisk tenkning, legitimert av religionen, med andre ord. Gro Steinsland sier det slik: ”Dette....budskapet skulle vise seg godt egnet til å inngå allianser med makten. Den kristne kongen var konge av Guds nåde, og Guds administrative representant på jorden.Gud ble avbildet som en himmelsk monark som regjerte verden fra sin trone....selv Kristus på korset ble i tidlig middelalder fremstilt som en seirende monark.Kristus henger ikke lidende på korset, han står på korset med kongekrone på hodet.” (Stensland 2000:34). Kirken var kirke på disse premissene, fordi den nok så at den kunne vinne terreng ved kongens hjelp. Forskere beskriver derfor forholdet mellom kirke og konge som SYMBIOTISK på denne tiden. Begge hadde gjensidig nytte av hverandre. Kirken gav kongen legitimitet, kongen gav kirken gode vekstvilkår. Ikke minst får vi et bilde av dette gjennom framveksten av den såkalte kristenretten i lovene på denne tiden.

Men handlet vendepunktet bare om politisk makt? Jeg tror ikke det. Olav Haraldsson hadde med seg den kristne måten å tenke på fra reisene sine og impulser fra det kristne Europa. Han hadde blitt døpt i Rouen Frankrike i 1014. Han hadde hatt tilhold hos den kristne kongen der, hadde fått kristen opplæring. Når han nå vil innføre dette også i Norge, handler det derfor også om tro, og om en overbevisning om at dette er til gagn for folk og land.

Uansett bakenforliggende motiver fikk Kristenretten utvilsomt stor betydning for at kristendommens festet seg i Norge. Gjennom den ble folk så å si disiplinert til å følge den nye troen. Kristenretten grep inn i folks liv og levemåte ganske gjennomgripende.

Kravene til ny livsførsel som du finner her stred sannsynligvis voldsomt mot etablert praksis i begynnelsen.

Noen ord om Kristenretten: Olav introduserte kristenretten i tinget på Moster i 1023. Senere ble disse lovene tatt inn i de såkalte landskapslovene, dvs gulating, borgarting, eidsivating og frostating. Kristenretten ble altså en del av lovsamlingen, - den delen som altså omhandler kirkelige anliggender.

Innledningen på kristenretten i frostatingsloven begynner slik: ”Der er grunnlaget for lovene våre at vi skal retta oss etter kyrkja og kristendomen, kongen vår og biskopen med omsyn til lova og til å fylgje rette orskurder i den rette kristenretten. Og det er kristen rett at kvart eit barn som vert født skal alast opp, kristnast og førast til kyrkje om det er mannehovud på det.” (Frostatingslova).

Alle barn skal altså kristnes. Dåpen var inngangen til kristendommen. Det er videre forskrifter om hvem som skal døpe et døende barn når det ikke er en prest der. Hvis det ikke er annen utvei, skal mor selv døpe barnet, - heller enn at det skal dø udøpt. Dette var naturligvis en praksis som ga kristendommen stor utbredelse. Det fratok også foreldrene deres tradisjonelle rett til å bestemme helt og fullt over barna sine.

Loven gir altså forbud mot utsetting. Dette var viktig for lovgiverne, og sier noe om hvor sterkt dette stred mot kristen tankegang. ”Om ein mann set ut barnet sitt, skal han ganga til skrifte for Gud og bøte tre merker til biskopen....” (frostatingslova)

Blotting ble forbudt. Det var nemlig vanlig å ofre dyr, noen ganger også mennesker, for å få godt år, eller for å holde ulykker unna, eller for å blidgjøre gudene.

Alle døde skulle begraves i vigslet jord. Dette var en stor omveltning, - de som tidligere var lagt i haug i nærheten av gården skulle nå på kirkegården, ofte mange kilometer unna gården der de hadde levd sitt liv.

Bondens rett til å ha trelles som sin eiendom ble begrenset. Mange av trelleene var fanger fra vikingenes herjinger i fremmede land. De var helt og holdent sin herres eiendom. Han kunne gjøre hva han ville med dem, avlive dem når de ble gamle og arbeidsuføre, eller selge dem videre til andre. Trelles var nærmest rettsløse. På Moster blir det lovfestet at hvert år skal bøndene frigi trelles. Det skal skje på de store helligdagene. Men snart ble denne bestemmelsen fjernet fra norske lovbøker, siden alt trellehold ble avvirket.

Kvinner må nå forespørres før de kan giftes bort. I det norrøne samfunnet ble tradisjonelt hennes selvbestemmelsesrett helt tilsidesatt ved inngåelse av ekteskap. Det var nemlig ættens ve og vel som telte. Gjennom ekteskap kunne to ætter – som kanskje tidligere hadde ligget i fiendskap med hverandre – slutte fred og vennskap og slik styrke hverandres makt og betydning i ættesamfunnet. Men dermed ble kvinnen tingliggjort, redusert til en brikke i ættens maktstrategi. Hun kunne endog tvangsgiftes hvis begge ætter fant det nødvendig.

Videre beskrives ganske detaljert plikter i forhold til kirkebygg, prestens plikter, forbud mot helgearbeid. Det angis ca 110 helligdager i året. Å ikke skulle arbeide på alle disse var nok vanskelig å overholde. Det samme var nok forbudet mot å spise kjøtt i fasten. Dette var et avgjørende brudd på norrøne matskikker. Merete Røskaft påpeker at dette kan ha ført til framveksten av de store fiskeriene i Lofoten. Det var også påbud om å brygge øl i høytidene. Dette var det kanskje mindre opposisjon mot.... ”så er også sagt at kvar bonde skal halda eit to mæles øldrykkjelag ved jonsvaka. Men erkebiskopen har gjeve løyve til at dei som vil, kan vera fleire saman og færre dei som det vil, men alle skal likevel halda det, ellers skal det bøtast tre øyrar til biskopen om det ikkje er gjort før jul.”(frostatingslova)

VENDEPUNKTET: FORANDRING TIL DET BEDRE?

Jeg har beskrevet et vendepunkt av dimensjoner for sivilisasjon. Var dette forandring til det bedre? Alle leser vi jo historien med våre egne briller. Vi har en forforståelse vi møter historien med. Derfor er det mange tolkninger av dette. Dette ender i middelalderromantikk for noen. Den norrøne virkeligheten romantiseres. Det er kult med litt bloting, sverdfekting. Andre går til motsatt ytterlighet: Det kristne inntoget romantiseres. Jeg har selv sett Olav på en hvit hest her i amfiet, rene søndagsskolegutten! Ingen av oss er nøytrale når vi forteller historien, heller ikke jeg.

Min avslutning blir derfor slik:

Det er ingen tvil om at tanken om at koblingen mellom konge og kirke, om kirkens framvekst ledsaget av kongens maktutøvelse ikke er en måte å utbre den kristne tro på som vi føler oss bekvem med i dag. I dag ser vi måten dette skjedde på som en grov krenkelse av enkeltindividets rett. Tenk at det stod i Frostatingsloven at alle skulle døpes! Men tenk etter: Hvorfor reagerer vi med fordømmelse på en slik praksis? Naturligvis fordi vi alle nettopp har de kristne grunnverdiene om enkeltmenneskets verd og ukrenkelighet godt plantet i ryggmargen, uavhengig av livssyn, enten vi er kristne eller humanetikere. Dette er verdier som ble innprentet i oss som folk den gangen, vi holder dem høyt fremdeles. Nettopp derfor reagerer vi på at de ble innført med sverd.

Disse forandringene hadde større innvirkning på vår sivilisasjon enn det vi klarer å overskue. På tross av alle forbehold mener jeg at kristendommens utbredelse på bekostning av det norrøne var en forandring til det bedre for menneskene.

INDIVIDUALISERINGEN av samfunnet var ett av dem. Enkeltmenneskets integritet og verdi er for oss selvsagt, men har ikke alltid vært det. I dag kan vi saktens spørre oss om individualiseringen har gått så langt at vi er i ferd med å få et egosentrisk samfunn. Likevel vil vi kjempe for dette. HUMANISERINGEN av samfunnet likeså. De som idylliserer den førkristne sivilisasjonen glemmer at dette var et samfunn med klare inhumane trekk. At et barn kunne settes ut og bli bytte for ulv og jerv, bare fordi det hadde en skavank, eller var født ved ulovlige forbindelser er for oss både uforståelig og uakseptabelt. Det vi kan lese av historien er at det kristne

menneskesynet bringer med seg tanker og livsførsel som i bunn og grunn er humanistiske. Disse er det fremdeles verdt å kjempe for. Til sist: Det norrøne verdensbildet må ha skapt en stor utrygghet for det enkelte menneske hva den ikke-sansbare delen av virkeligheten angår. Å være overgitt til maktene uten å vite hva som er godt og vondt må ha gjort livet til en utrygg seilas. Med et verdensbilde hvor de ulike viljene rådde, var mennesket nødt til å gå i en evig balansegang mellom dem for å blidgjøre dem. I det kristne verdensbildet er skillet mellom godt og ondt tydelig. Her er Gud ikke en lunefull størrelse, men en som viser nåde. Det går an å se for seg at dette måtte oppleves som en befrielse. Jeg mener dette fremdeles er verdt å kjempe for.

Takk for oppmerksomheten.

Litteratur:

Steinsland, Gro: Den hellige kongen. Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder. Oslo 2000

Røskaft, Merete: Frostatingsloven og kristenretten. Foredrag på Stiklestadseminaret 2010.

Sigurdsson, Jon Vidar: Kristninga i Norden 750 – 1200. Oslo 2003.

Rindal, Magnus (red.): Fra hedendom til kristendom. Perspektiver på religionsskiftet i Norge. Oslo 1996.

Passio Olavi

Frostatingslova